

2. DE REPUBLIEK (509-27 v.Chr.)

Romeinse veroveringen

De Romeinen wilden af van een absolute macht-hebber die benoemd was voor het leven en in principe kon doen wat hij wilde. De oplossing was simpel. Er werden nu twee bestuurders aan het hoofd van de staat gesteld, *consuls* genaamd, met een ambtstermijn van één jaar. De consuls werden uit de kring der senatoren gekozen door de volksvergadering. Alleen in crisissituaties kon de senaat besluiten de macht weer in handen te geven van één man, een *dictator*. Bij wet was echter voorgeschreven dat deze slechts een half jaar zijn *imperium* mocht behouden.

Al in het begin van de vijfde eeuw hadden de Romeinen een verdrag gesloten met de omliggende Latijnse steden, die verenigd waren in de Latijnse Bond. Dit verdrag was met name ingegeven door het feit dat Rome en de Latijnse steden op gespannen voet stonden met hun burens, de Aequi en de Volsci. De hele vijfde eeuw heeft Rome oorlogen gevoerd met deze volken, die resulteerden in de uiteindelijke overwinning van de Romeinen.

Nadat de Romeinen ook hadden afgerekend met het naburige Samnitische volk, stond in het begin van de derde eeuw heel Midden-Italië onder Romeins zeggenschap. De Griekse steden in Zuid-Italië zagen dit met lede ogen aan. Zij vreesden voor een ondermijning van hun eigen machtspositie. Zij waren echter onderling te verdeeld om een vuist te maken tegen Rome.

Vanwege een plaatselijk conflict waar de Romeinen zich mee bemoeiden, ontstond er een oorlog tussen Rome en de Griekse stad Tarentum in Zuid-Italië. Toen de Romeinen in 272 definitief ook de Tarentijnen hadden verslagen, stond heel Italië, van het riviertje de Rubicon in Noord-Italië tot de hak in het zuiden onder Romeins gezag. Maar aan de Romeinse expansie kwam nog geen einde: het Middellandse Zeegebied was nu aan de beurt. Livius benadrukt in zijn beschrijving van deze wapenfeiten die geleid hebben tot de uitbreiding van het Rijk dat vooral de uitzonderlijke kwaliteiten (*virtutes*) van individuele Romeinen hierbij van beslissend belang zijn geweest.

Het conflict tussen Rome en Carthago

Dido en Aeneas

Zoals we gezien hebben, klopt de traditionele stichtingsdatum van Rome in 753 v.Chr. aardig met de werkelijkheid, omdat de stad Rome in de loop van de achtste eeuw is ontstaan. De stad Carthago aan de Noordkust van Afrika (zie kaart op pag. 264), op de kust van wat nu bekend staat als de Golf van Tunis, zou iets eerder, in ca. 814 v.Chr. zijn gesticht en wel vanuit de stad Tyrus door Feniciërs. Ook deze stichting kent bij de Romeinen een mythologische pendant in het verhaal van Aeneas die op zijn tocht naar Italië na een schipbreuk aanspoelde aan de kust van Noord-Afrika. Daar was op dat moment Dido, een Fenische

2.6. Mercurius verschijnt aan Aeneas en herinnert hem aan zijn opdracht om naar Italië te vertrekken. Fresco van Giambattista Tiepolo uit 1757.

2.7. Kaart van Italië.

prinses, bezig een nieuwe stad te stichten, Carthago. Zij was uit de stad Tyrus gevlucht, omdat haar broer haar man Sychaeus had vermoord en de macht had overgenomen. De dichter Vergilius vertelt dat Dido en Aeneas verliefd op elkaar werden. Dido liet vervolgens het bestuur van haar stad aan Aeneas over en hij vergat zijn plicht om in Latium een nieuw rijk te stichten. Jupiter had inmiddels gehoord dat Aeneas aan andere dingen dacht dan zijn plicht en stuurde Mercurius naar hem toe om hem daaraan te herinneren. Aeneas moest vertrekken. Zodra een nieuwe dag was aangebroken, zag Dido dat de vloot van de Trojanen al ver van de kust verwijderd was. Wanhopig van verdriet pleegde zij zelfmoord na de Trojanen vervloekt te hebben. Het is duidelijk dat de dichter met dit verhaal vooruitwijst naar de vijandschap tussen Rome en Carthago.

Carthago als zeemacht

Door zijn gunstige ligging op een vooruitstekende kaap ontwikkelde Carthago zich al snel tot een

belangrijk centrum van handel en scheepvaart. De Carthagers dreven handel met het oosten en westen en domineerden met hun vloot de zeeën. Overall ontstonden Carthaagse nederzettingen en Carthago bouwde geleidelijk een indrukwekkend imperium op. In de vijfde en vierde eeuw v.Chr. was Carthago een grote mogendheid, waarvan de machtspositie vooral berustte op de vloot. Zo beheersten de Carthagers een groot deel van Sicilië. Maar ook de eilanden Sardinië en Corsica en grote delen van Spanje stonden onder hun invloed.

Vriendschappelijke betrekkingen tussen Rome en Carthago

Aanvankelijk waren de verhoudingen tussen Rome en Carthago vriendelijk. Tussen 509 en 348 v.Chr. zijn er verschillende verdragen tussen beide grootmachten gesloten, waarin werd afgesproken dat Rome de Carthaagse handelsrechten in het westen van de Middellandse Zee erkende en dat Carthago zich niet zou mengen in Romes interne aangelegenheden in Latium en later in heel Italië. Wel

2.8. Het machtige Carthago aan de voet van de heuvel, de Byrsa. Muurschildering in het Nationaal museum van Carthago in Tunesië.

2.9. Een Romeins oorlogsschip. Een Romeins reliëf uit de 1e eeuw n.Chr.

moesten de Romeinen verklaren dat ze zich niet zouden bemoeien met de strijd van de Carthagers tegen de Grieken op Sicilië. In 279 v.Chr. wordt zelfs een soort vriendschapsverdrag gesloten, waarin zij beloven dat zij elkaar zullen helpen als een van hen bedreigd wordt door een andere macht.

Aanleiding tot de Eerste Punische Oorlog

Rome zag met lede ogen aan dat de Carthagers een groot deel van Sicilië in hun macht hadden. Dit vormde voor de Romeinen een grote bedreiging. Sicilië lag immers op een steenworp afstand van de Italische kust. In 264 v.Chr. deed zich een gelegenheid voor om de Carthagers op afstand te houden. In de stad Messana in het noordoosten van Sicilië woonden oud-huursoldaten, die er al jarenlang op los plunderden. Op een gegeven moment had Hiero, de koning van Syracuse, daar genoeg van en viel de stad met een leger aan. De

inwoners van Messana vroegen de twee machtigste staten in die tijd, Rome en Carthago, om hulp. Een legerafdeling van de Carthagers was op dat moment in de buurt en hielp Messana. Maar al gauw kreeg men genoeg van dit Carthaagse legioen en zette het de stad uit. Spoedig daarna besloten de Romeinen in te gaan op het verzoek van Messana. Zij konden dit verzoek niet weigeren, want de stad had een strategische ligging dicht bij Italië. Samen vochten ze tegen Hiero en de Carthagers. De Eerste Punische Oorlog was begonnen.

De Eerste Punische Oorlog (264-241 v.Chr.)

In 264 v.Chr. brak de oorlog uit, de zogenoemde Eerste Punische Oorlog, een moeizame strijd, die 23 jaar duurde. Rome was wel sterk op land maar tegen de machtige vloot van Carthago was Rome niet opgewassen. Rome werd gedwongen om een zeemacht te worden. De Romeinen bouwden

in een sneltempo een vloot. Ondanks meerdere tegenslagen waren ze op den duur in staat een machtige oorlogsvloot van ca. 140 schepen op het water te krijgen. Van de zes zeeslagen tegen de Carthagers verloren ze er slechts een. Wel waren de verliezen groot, maar dit kwam vooral door onverwachte zeestormen. In 259 v.Chr. slaagden de Romeinen erin het eiland Corsica in te nemen. Onder leiding van de consul Marcus Atilius Regulus probeerden de Romeinen de oorlog te beëindigen door over te steken naar Afrika en Carthago aan te vallen. Maar deze expeditie liep slecht af. Regulus werd verslagen. Beide partijen waren uitgeput en moe van de oorlog. De beslissende zeeslag vond plaats in 241 v.Chr. bij de Aegatische eilanden. De Romeinse vloot van ca. 200 schepen stond onder leiding van consul Gaius Lutatius Catulus. De Carthagers werden verpletterend verslagen en Carthago capituleerde. De vredesvoorwaarden die de Romeinen stelden waren zwaar

voor de Carthagers. Ze moesten Sicilië opgeven en een groot bedrag betalen als vergoeding voor de schade die de Romeinen door de oorlog hadden geleden.

Romeinse provincies

Na de oorlog werd Carthago geconfronteerd met een opstand van Libische huursoldaten, die een belangrijke rol in hun leger vervulden. Het duurde drie jaar voordat Carthago deze opstand onder controle had. De Romeinen maakten van deze situatie gebruik en annexeerden het eiland Sardinië in 238. Ze vreesden dat de Carthagers ooit dit eiland, dat zo dicht bij Italië ligt, als uitvalsbasis zouden gebruiken om Rome aan te vallen.

Met de overgave van de Carthagers waren de Romeinen voor het eerst in bezit gekomen van gebieden overzee. Sicilië, Sardinië en Corsica, voorheen van Carthago, werden aan het Romeinse rijk toegevoegd. De Romeinen richtten deze gebieden

2.10. Krijgers op een Iberische krijgersvaas uit de 3e eeuw v.Chr.

in als provincies. Deze provincies stonden onder controle van een gouverneur, die door de senaat werd afgevaardigd.

Spanje en het Ebro-verdrag

Carthago herstelde zich geleidelijk en liet haar oog vallen op Spanje, omdat de stad geld nodig had (voor Spanje zie kaart op pag. 264). De schuldbetalingen moesten nog worden gedaan en er moest een nieuw leger gerekruteerd worden. Hamilcar Barcas vertrok met een leger naar Spanje en nam zijn zoon Hannibal mee. Zo kon de jongen ervaring opdoen op het slagveld. De Carthagers hadden vanaf de zesde eeuw al nederzettingen in het zuiden en oosten van Spanje. De invasie verliep succesvol: in enkele jaren wist Hamilcar grote delen van het Iberische schiereiland te veroveren. In 229/228 v.Chr. sneuvelde Hamilcar en hij werd opgevolgd door zijn schoonzoon Hasdrubal. Hij stichtte een nieuwe stad, Carthago Nova, aan de zuidoostkust van Spanje, het tegenwoordige Carthago (227/226). De stad ligt zeer strategisch voor militaire acties. De Romeinen hadden inmiddels gehoord van de successen van de Carthagers

2.11. Een moderne buste van Hasdrubal, een schoonzoon van Hamilcar Barcas.

in Spanje en wilden dat hun expansie in Spanje tot een einde kwam. Ze zochten naar een vreedzame oplossing. In 226 of 225 v.Chr. sloten de Romeinen met Hasdrubal het zogenoemde Ebro-verdrag, waarbij volgens Polybius werd afgesproken dat de Carthagers de rivier de Ebro niet zouden oversteken met hun legers (zie ook pag. 48).

Hannibal en Saguntum

Nadat Hasdrubal in 221 v.Chr. in Spanje werd vermoord, kreeg de zesentwintigjarige Hannibal de leiding over de troepen in Spanje. Hij zette de oorlogspolitiek van zijn vader voort. Na de veroveringen van enkele steden rukte hij in 219 naar het noorden op naar de stad Saguntum, dat nog ten zuiden van de rivier de Ebro lag, zo'n 25 kilometer ten noorden van Valencia. Saguntum onderhield vriendschapsbetrekkingen met Rome en vroeg daarom Rome te hulp te komen. Maar die hulp bleef uit, omdat de Romeinen hun handen vol hadden aan andere militaire expedities. De stad weigerde zich echter aan Hannibal over te geven en hield acht maanden stand. Uiteindelijk viel de stad en werd ze geplunderd. In maart 218 v.Chr. arriveerde een Romeins gezantschap, bestaande uit vijf senatoren, in Carthago, dat stelde dat het Ebro-verdrag was geschonden. Volgens de Carthagers had Hannibal het Ebro-verdrag niet geschonden en bestond er geen verdrag tussen Saguntum en Rome. Hannibal werd niet uitgeleverd en het gezantschap verklaarde vervolgens Carthago de oorlog.

Hannibal was intussen naar Carthago Nova gegaan om daar de winter door te brengen en zich voor te bereiden op zijn invasie van Italië.

De Tweede Punische Oorlog (218-201 v.Chr.)

Hannibal trekt de Alpen over

De Romeinen handelden snel. De consul Sempronius werd naar Sicilië gestuurd met de opdracht om over te steken naar Afrika. De andere consul, Publius Cornelius Scipio, werd overzee naar Marsilia (Marseille) gestuurd om Spanje binnen te vallen. Maar Hannibal was sneller. Zijn gedrevenheid bracht hem tot een in die tijd voor onmo-

2.12. Een verguld harnas van een hoge Punische officier uit de 3e-2e eeuw v.Chr. Op het harnas is de god Baäl Hammon afgebeeld.

gelijk gehouden prestatie. Hij wist in korte tijd een enorm leger van wel 40.000 bepakte soldaten, karren, ezels, paarden en zelfs 37 olifanten over de ontoegankelijke Alpen te voeren. Livius doet het voorkomen dat de Alpen op dat moment geheel besneeuwd waren en dat het er ijskoud was. Men denkt echter dat Livius de ontberingen van Hannibal in de Alpen enigszins heeft overdreven. Hannibal had zijn jongere broer Hasdrubal in Spanje achtergelaten. Ook stuurde hij soldaten naar Carthago om de stad in geval van nood te verdedigen. Toen Scipio de Rhône bereikte, ontdekte hij dat Hannibal al verder was getrokken en in de Alpen was. Scipio zond zijn broer Gnaeus naar Spanje met het grootste deel van het leger om te voorkomen dat versterkingen vanuit Spanje Hannibal zouden bereiken. Zelf haastte hij zich terug naar Italië om de komst van Hannibal af te wachten. Hij nam zich voor om Italië te verdedigen met het leger dat in de Povlakte was gestationeerd.

Ook hoopte hij zich daar te kunnen aansluiten bij het leger van Sempronius, die met spoed uit Sicilië terugkeerde. Toen Hannibal de Alpen was overgestoken en in de Povlakte was aangekomen, gaf hij zijn leger enkele dagen rust. De overtocht was onmenselijk zwaar geweest en de verliezen groot. Er waren, volgens Livius, nog maar 20.000 infanteristen over. Hij wierf nieuwe soldaten onder de naburige volkeren, die nu hun kans schoon zagen het juk van Rome af te werpen. Bij het riviertje de Ticinus vond de eerste confrontatie plaats met de ruitery van Scipio. Hannibals tactiek zorgde voor de overwinning.

Trebia, Trasumeense meer, Cannae

Toen Sempronius zich bij Scipio had gevoegd, wilde hij direct met Hannibal slag leveren. Bij de rivier de Trebia werd twee derde van het Romeinse leger weggevaagd. In de lente die daarop volgde (217 v.Chr.) trok Hannibal over de Apennijnen en stak door naar het zuiden, in de richting van Etrurië. Inmiddels was zijn leger gegroeid tot een aantal van ca. 50.000 man. Hannibal kreeg onderweg een oogontsteking. Hij herstelde, maar verloor één oog. Bij het Trasumeense meer versloeg hij het Romeinse leger van consul Flaminius glorieus door de Romeinen in een hinderlaag te laten lopen. De weg naar Rome lag nu open. Maar Hannibal had geen belegeringswerktuigen meegenomen, zodat hij niet in staat was Rome meteen te belegeren. Een tegenvaller was verder dat hij merkte dat geen van de steden uit Umbrië, Etrurië en Campanië de poorten voor hem opende. Hij overwinterde in Apulië in Zuid-Italië. Vervolgens ontmoette hij de Romeinse legioenen op de vlakte bij Cannae (216 v.Chr.). De Romeinen hadden een heel groot leger op de been gebracht om definitief met Hannibal af te rekenen. Maar de Romeinen leden hun allerzwaarste nederlaag ooit. Volgens Livius zouden er ca. 50.000 Romeinse soldaten zijn omgekomen. Anderen suggereren dat er ca. 25.000 waren gesneuveld en dat 10.000 man gevangengenomen zouden zijn. Een groot deel van de steden van Zuid-Italië sloot zich nu bij Hannibal aan, zoals de machtige stad Capua.

Na Cannae

Het zag er voor Rome slecht uit. De Romeinen hadden enorme verliezen geleden. In de stad heerste grote paniek. De beste Romeinse legers waren verslagen en een van de consuls, Aemilius Paulus, was in de strijd gesneuveld. Hannibal zou, als hij dat zou willen, zo naar Rome kunnen optrekken. Maar hij wachtte nog. Hij ronselde in het zuiden nieuwe soldaten en wachtte op hulp en bevoorrading vanuit Carthago. De Romeinen gaven niet op. Hun doorzettingsvermogen heeft de doorslag gegeven. Latium, Etrurië en Umbrië bleven hun trouw en ook andere bondgenoten, waardoor de Romeinen nieuwe legers konden oproepen. Bovendien voelde Rome zich voorlopig veilig binnen haar muren.

Gevechten in Spanje en Zuid-Italië

De tactiek van Hannibal om het doorzettingsvermogen van de Romeinen te breken was om hen te omsingelen met vijanden. Hij probeerde andere volkeren tegen Rome op te zetten. Maar deze poging was niet succesvol. De Romeinen richtten zich op Spanje, omdat vanuit Spanje nieuwe troepen en voorraden voor Hannibal arriveerden. De Romeinen stuurden Publius Scipio met versterkingen naar Spanje om zich aan te sluiten bij zijn broer Gnaeus. Bij de Ebro versloegen ze in 215 v.Chr. Hannibals broer Hasdrubal. In 212 v.Chr. namen ze Saguntum in en trokken verder naar het zuiden. Maar daar werden ze afzonderlijk van elkaar verslagen en vermoord. In ieder geval hadden de Romeinen het noorden van Spanje tot aan de Ebro weer onder controle.

2.13. De slag bij het Trasumeense meer. Een miniatuur van Jean de Sy uit de 14e eeuw.

2.14. De dood van de Romeinse consul Aemilius Paulus bij de slag van Cannae. Schilderij van John Trumbull uit 1773.

Afgezien van de inname van de stad Tarentum (212 v.Chr.) was Hannibal niet erg succesvol in Italië. De Romeinen hadden hun tactiek veranderd: ze vermeden grote veldslagen, maar probeerden de Puniër met kleine gevechten te verzwakken. Ze probeerden de aanvoerlijnen vanuit Carthago af te snijden. Hannibal trok zich steeds meer terug naar het zuiden. De Romeinen concentreerden zich op de herovering van Capua en na een beleg van maanden gaf de stad zich in 211 over. Tarentum werd in 209 heroverd.

Publius Cornelius Scipio

De omslag in de oorlog was de benoeming in 210 v.Chr. van de toen pas vijftwintigjarige Publius Cornelius Scipio tot proconsul van Spanje. Hij was de zoon van Publius Scipio, die in Spanje was gesneuveld. Hij bleek een briljant veldheer te zijn, die niet onderdeed voor Hannibal. Hij werd opperbevelhebber van de troepen in Spanje, waar hij zeer succesvol was. In 209 v.Chr. veroverde hij Carthago Nova, een gevoelige slag voor de Carthagers.

2.15. Een portretbuste van Publius Cornelius Scipio Africanus. Gravure van Jan de Bisschop uit ca. 1670.

Hasdrubal rukt op naar Italië

In Spanje had Hasdrubal, de broer van Hannibal, die door het leger van Scipio was verslagen maar met een deel van zijn leger had weten te ontkomen, het plan opgevat om met zijn leger naar Italië over te steken om zich bij zijn broer aan te sluiten. Samen zouden ze sterker staan en een nieuw offensief tegen de Romeinen in Italië kunnen beginnen. In 207 v.Chr. trok hij de Alpen over langs dezelfde route die zijn broer had genomen. Hij rekruteerde onderweg Galliërs en soldaten uit Ligurië en leidde zijn leger naar het zuiden van Italië. De hoop van Hannibal op een vereniging was echter tevergeefs. Hasdrubal werd bij de rivier de Metaurus (in het noordoosten van Italië bij het huidige Rimini) verpletterend verslagen door de legers van de beide consuls, Marcus Livius Salinator en Marcus Claudius Nero. Volgens Livius was dit de grootste nederlaag die de Carthagers tegen de Romeinen hadden geleden en er zouden wel 57.000 man zijn omgekomen. Hasdrubal vond ook de dood. Nero haastte zich terug naar het zuiden om Hannibal in toom te houden en voordat Hannibal wist van de nederlaag en dood van zijn broer, werd het hoofd van Hasdrubal in het kamp van Hannibal gegooid.

Scipio wordt consul en de situatie van Hannibal

In Spanje wist Scipio de resterende legers van de Carthagers te verslaan en in 206 v.Chr. was heel Spanje in Romeinse handen. Scipio keerde terug naar Rome en werd voor het jaar 205 tot consul gekozen. Hij was ervan overtuigd dat de Carthagers in hun eigen land bestreden moesten worden en niet alleen in Italië. Eerst kreeg hij het bevelhebberschap over twee legioenen op Sicilië, waar hij zijn troepen versterkte en de expeditie naar Afrika voorbereidde. De situatie van Hannibal in Zuid-Italië was uitzichtloos. Hij had grote moeite zijn leger te onderhouden en de moraal onder zijn manschappen hoog te houden. Door de verrassingsaanvallen van de Romeinen werd zijn leger verzwakt. In Zuid-Italië kon hij geen nieuwe bondgenoten meer vinden en ook vanuit Carthago kon hij geen hulp meer verwachten.

2.16. Hannibal wordt geconfronteerd met het afgehakte hoofd van zijn broer Hasdrubal. Schilderij van Giambattista Tiepolo (1696-1770).

Scipio arriveert in Afrika

In de lente van 204 v.Chr. was Scipio gereed om de overtocht naar Afrika te wagen. Zijn leger bestond uit ca. 30.000 ervaren manschappen. Hij landde dicht bij de stad Utica, een stad niet ver van Carthago. Hij had inmiddels een bondgenootschap gesloten met de Numidische leider Masinissa. Hij